

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

LINGUOCULTUROLOGY AS A FACTOR OF FORMATION SECONDARY LINGUISTIC PERSONALITY

Креч Т.В.,

orcid.org/0000-0003-08-1716

кандидат філологічних наук, доцент,

*завідувач кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

Мілєва І.В.,

orcid.org/0000-0002-6138-5990

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

Ходаківська М.О.,

orcid.org/0000-0002-3208-7089

*старший викладач кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

У статті проаналізовано термін «вторинна мовна особистість», виявлено основні його характеристики, окреслено основні погляди на обсяг цього терміна, підкреслено, що його варто тлумачити як пласт мовної компетенції, який накладається вже на сформовану мовну картину світу. У цьому сенсі термін «вторинна мовна особистість» відіграє лише прагматичну роль своєрідного маркера для розмежування понять «свій-чужий». Також розглянуто проблему формування вторинної мовної особистості в продуктивному діалозі культур та питання розширення мовної компетенції іноземних здобувачів вищої освіти. Визначено, що зв'язок із кодами культури, колективна пам'ять етносу зберігається передусім завдяки культурно маркованим фразеологічним одиницям. Саме вони описують побут народу та концентруються в понятті «фразеологічна картина світу», що визначає та оцінює ознаки й характеристики, які існують у реальному житті. Для них характерні такі ознаки, як антропоцентризм, експресивність, образність. Подано чимало прикладів-фразеологізмів, які становлять метафоричне зображення дійсності та пов'язані з когнітивними джерелами (зазвичай вони позначають якісну оцінку особистості, оцінку життєвого досвіду, символи певних якостей людини, оцінку розумових здібностей тощо).

Подано приклади фразеологічних відповідників в українській, російській та арабській мовах, які свідчать про особливості національно-культурної специфіки кожної мови та багатство накопиченого досвіду, зіставленості, єдності джерел культурно-національної інтерпретації, семантичної спільності. Такий контрастивний опис фразеологічних систем споріднених та різносистемних мов надає додаткову можливість окреслити потенційні форми інтерференції, що дає змогу визначити шляхи її подолання під час навчання іноземних здобувачів вищої освіти української або російської мови.

Ключові слова: вторинна мовна особистість, фразеологізм, мовна система, національно-культурна специфіка, споріднені мови, різносистемні мови.

The article analyzes the term «secondary linguistic personality», identifies its main characteristics, outlines the main views on the scope of this term, emphasizes that this term should be understood as a layer of linguistic competence, which is superimposed on the already formed linguistic picture of the world. In this sense, the term “secondary linguistic personality” plays only a pragmatic role of a kind of marker for distinguishing the concepts of “one’s own and another’s”. The problem of formation of the secondary language personality in the productive dialogue of cultures and the issue of expanding the language competence of foreign applicants for higher education are also considered. It is determined that the connection with the codes of culture, the collective memory of the ethnos is preserved primarily due to culturally marked phraseological units. They describe the life of the people and the environment by means and concentrate on the concept of “phraseological picture of the world”, which defines and evaluates the signs and characteristics that exist in real life. They are characterized by such features as anthropocentrism, expressiveness, imagery. There are many examples of phraseology that constitute a metaphorical representation of reality and are associated with cognitive sources (usually they denote a qualitative assessment of personality, assessment of life experience, symbols of certain human qualities, assessment of mental abilities, etc.).

Examples of phraseological equivalents in Ukrainian, Russian and Arabic are given, which testify to the peculiarities of national and cultural specifics of each language and the richness of experience, comparison, unity of sources of cultural and national interpretation, semantic commonality. Such a contrasting description of phraseological systems of related and different system languages provides an additional opportunity to outline potential forms of interference, which allows to identify ways to overcome it during the training of foreign graduates of Ukrainian or Russian.

Key words: secondary linguistic personality, phraseological units, language system, national-cultural specifics, related languages, different system languages.

Постановка проблеми. Важливе місце у формуванні мовної особистості іноземних здобувачів вищої освіти посідає ідіоматично забарвлена лексика, оскільки саме вона допомагає зрозуміти національно-культурну своєрідність носіїв мови, яку вивчають іноземці, і налагодити діалог культур, що сприяє порозумінню в різноманітних середовищах спілкування.

Мовна система кожного етносу в системі значень своїх лексичних одиниць відбиває екстралінгвістичну дійсність, що є основою життя й діяльності конкретного народу та формує національну мовну картину світу, своєрідність якої не завжди зрозуміла і не сформована в мовному світогляді іноземних здобувачів вищої освіти.

Водночас лексичні одиниці різних національних мов, зокрема фразеологізми, мають семантичні розбіжності і семантичну спільність, що дає змогу їх порівняти, протиставляти або поєднувати в певні семантичні групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема знайшла наукове підґрунтя в наукових працях видатних лінгвістів минулого: Ш. Баллі, Й. Вайсгербера, Л. Вітгенштейна, В. Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Л. Щерби. Серед сучасних мовознавців, дослідників ідіоматично забарвленої лексики як чинника відображення вікового досвіду людини та навколишнього середовища, треба виділити концептуальні дослідження Г. Колшанського, О. Корнілова, В. Красних, М. Піменової, З. Попової, Й. Стерніна, В. Теркулова.

З позицій лінгвокогнітології, тобто концепту, що пояснює одиниці ментальних або психічних ресурсів свідомості, усієї картини світу досліджує фразеологічний мовний фонд О.С. Кубрякова. М.Ф. Алефіренко пропонує нові парадигми мовознавства, які передбачають глибинну, імпліцитну взаємодію лінгвістики, психології та культурології у вивченні мовних явищ. Аналіз будь-якого концепту мови як структури національної свідомості, що є єдиною для всіх членів певного соціуму, дає змогу В. Телії зробити висновок про те, що він (концепт) має отримати культурно-національну прописку.

Постановка завдання. Метою нашої статті є визначення місця й ролі ідіоматично забарвлених лексичних одиниць у формуванні мовної особистості іноземних студентів, національно-культурної своєрідності лексико-фразеологічних одиниць української та російської мов в їх зіставленні з іншомовними, зокрема й різносистемними, одиницями.

Виклад основного матеріалу. Сучасну лінгвістичну науку визначає значний інтерес до етно-

культурного складника в характеристиці кожного етносу, до проблем взаємозв'язку мови, свідомості й культури, що втілюється в різноманітних формах кожної національної мови. Потреба у створенні єдиної теорії мови й особистості зумовлює звернення до фразеології, що є найбільш національно детермінованим і самобутнім прошарком культури і свідомості.

Актуальність дослідження спричинена потребою науково-методичного аналізу взаємодії іноземної мови, свідомості та культури крізь призму ідіоматично забарвлених одиниць, зокрема фразеологізмів.

Культура, як відомо, є ієрархічно вибудованою структурою різних за змістом кодів, або вторинних знакових систем. Зв'язок із кодами культури, колективна пам'ять певного етносу зберігаються завдяки культурно маркованим фразеологічним одиницям. Розшифрувати ці коди, збагатити тим самим мовну свідомість іноземних студентів, залучити їх до пізнання культурної спадщини носіїв мови, яку вони вивчають, – важливе завдання, розв'язати яке мають викладачі української або російської мови як іноземної. Для того, щоб збагнути основу, на якій ґрунтується національно-культурна своєрідність української або російської фразеології, вона має посісти певне місце на заняттях із вивчення мови як іноземної.

Лінгвокультурологія та етнопсихолінгвістика мають тісні зв'язки. Кожна з них приділяє особливу увагу тим ознакам культури, що найбільше пов'язані з мовою конкретного етносу. Ставлення до мови як до феномена культури «потребує уваги до ознак національної ментальності та їх відображення в лексиці, фразеології, мовленнєвому етикеті, етичних концептах, у характері дискурсивної ментальності носіїв культури» [6, с. 17].

Проблема розширення мовної компетенції іноземних здобувачів вищої освіти хоч і важка, але доречна та необхідна. Виникає закономірне питання, що ж саме становить «вторинна мовна особистість», чи можливо й доцільно її формувати і, якщо потрібно, то якою мірою.

Сам термін «вторинна мовна особистість» сприймається науковцями та методистами по-різному – від широкого вживання майже не в кожному дослідженні з лінгвокультурології до повного нехтування. Так, наприклад, найчастіше вторинну мовну особистість розглядають як таку, яка володіє іншою мовною картиною світу, що дає змогу зрозуміти нову культуру. На думку Н. Гальської, вторинна мовна особистість – це сукупність рис людини, які передбачають оволодіння вербально-семантичним кодом іншої мови,

тобто мовною картиною світу і концептуальною картиною світу, що дає змогу людині зрозуміти нову для неї соціальну дійсність [1, с. 68].

Ю. Жигалкіна називає вторинну мовну особистість гравцем міжкультурної комунікації, яка володіє вербально-понятійним кодом нерідної мови, тобто фактично володіє іншою мовною картиною світу [2, с. 36].

Докладно аналізуючи ієрархічність структури мовної особистості, А. Соломаха стверджує, що на першому рівні формується вторинна, проте не мовна, а комунікативна особистість. Студентом засвоюється фонетична, лексична та граматична структура мови, тобто відбувається засвоєння мови лише як системи. Говорити про вторинну мовну особистість людини, зауважує науковець, можливо лише в разі розуміння нею мови як національної мовної картини світу народу, мову якого вивчається, тобто розуміння іншомовної концептуальної, глобальної картини світу, закарбованої засобами цієї мови [5].

Зауважимо, що ми розуміємо термін «вторинна мовна особистість» як той пласт мовної компетенції, який накладається вже на сформовану мовну картину світу. У цьому сенсі термін «вторинна мовна особистість» відіграє лише прагматичну роль своєрідного маркера для розмежування понять «свій-чужий», «первинний-вторинний».

На одному з конгресів лінгвістів відомий вчений Р. Якобсон висловив припущення, що жоден білінгв, а тим більше полілінгв, не може повною мірою володіти рідною мовою й усіма іншими, оскільки рідна мова – це завжди поле первинної мовної компетенції [6].

Мовна система будь-якого етносу в системі визначень своїх лексичних одиниць відбиває екстралінгвістичну дійсність, яка є життєвим середовищем і сферою діяльності конкретного народу, та формує національну мовну картину світу, лексичні одиниці якої мають своєрідний національний характер. Водночас лексичні одиниці різних національних мов мають семантичну спільність, що дає змогу порівнювати їхні семантичні характеристики.

Дедалі частіше сучасну лінгвістику відрізняє інтерес до етнокультурного компонента в характеристиці кожного етносу, до проблем взаємозв'язків мов, свідомості та культури, які втілюються в різних формах національної мови. Потреба у створенні єдиної теорії національно зумовленої мовної особистості висуває фразеологію як найбільш детермінований та самобутній складник мови.

Дослідження фразеології української, російської та інших слов'янських мов на тлі інших

різносистемних, зокрема арабської, китайської та турецької, цікаве тим, що вони демонструють особливий духовний світ, що у своїх основних цінностях відрізняється від слов'янського духовного світу.

Культура, як відомо, становить ієрархічно побудовану систему різноманітних за змістом кодів, або вторинних знакових систем. Зв'язок із кодами культури, колективна пам'ять етносу зберігаються передусім завдяки культурно маркованим фразеологічним одиницям. У мові кожна нація кодує всю свою історію, свій багатовічний досвід, досягнення своєї культури та цивілізації, матеріальний, духовний і суспільно значущий світ. Ці засади найяскравіше виявляються в тій частині мови, що описує побут народу та доквілля засобами фразеології, та концентруються в понятті «фразеологічна картина світу», що визначає та оцінює ознаки та характеристики, які існують у реальному житті, наділяють їх характерними ознаками, найважливішими та універсальними серед яких є антропоцентризм, експресивність, модальність, образність.

Антропоцентричний характер фразеологічної картини світу виявляється в її спрямованості на людину, здатності фразеологізмів відображати її звичаї, поведінку, відносини, світогляд. Універсальність виявляється у факті існування фразеологізмів у всіх мовах, існуванні в різних мовах спільних фразеотворювальних моделей. Експресивність виявляється у здатності фразеологізмів впливати на уяву адресата, викликати певні емоції, надавати оцінку тому, що відбувається [4, с. 113].

У ментальному просторі носіїв кожної мови та кожної культури містяться цілісні уявлення (образи) усіх предметів і явищ. Мовний образ має когнітивну природу, він пов'язаний із певними когнітивними джерелами та зазвичай становить метафоричне зображення дійсності.

Прикладом таких образів в українській та російській фразеологічних системах є марковані одиниці (часто еквівалентні), які позначають:

1) якісну оцінку особистості: *стріляний горобець – стреляный воробей, хитра лисиця – хитрая лиса, старий вовк – старый волк*;

2) оцінку життєвого досвіду людини: *жовтороте пташеня – желторотый птенец, молоко на губах не обсохло – молоко на губах не обсохло*;

3) символи тих або інших якостей людини (люті, підступності, покірливості): *як змія – как змея, як вовк – как волк, як вівця – как овца, як риба – как рыба, як корова – как корова*;

4) символи безпорадності: *мокра курка – мокрая курица, гідке каченя – гадкий утёнок*;

5) оцінку розумових здібностей, широти обізнаності людини: *ходяча енциклопедія – ходячая енциклопедия, голова на плечах – голова на плечах*;

6) статеві перевертні: *генерал в спідниці – генерал в юбке*;

7) сліпу любов батьків: *матусин синочок – маменькин сыночек, бабусин улюбленець – бабушкин любимчик*;

8) оцінку людини за її соціальним статусом: *великий птах – большая птица, сіра миша – серая мышка*.

З 1500 досліджених арабським філологом Алі Мохамедом Ясіном фразеологічних одиниць у російській та арабській мовах еквівалентних виявилось 780 (53%), частково еквівалентних 400 (27%) та нееквівалентних 320 (19%) [7].

Якщо порівняти українські й російські фразеологічно марковані одиниці, з одного боку, та арабські – з іншого (укр. *кішка дорогу перейшла*, рос. *кошка дорогу перешла*, араб. *між ними чорт пройшов*, укр. *купити kota в мішку*, рос. *купить kota в мешке*, араб. *купити рибу у річці*, рос. *дым отечества*, укр. *дим вітчизни*, араб. *земля батьківщини*), то можна зробити висновок, що розбіжності в номінації порівнювальних об'єктів пояснюються різною ментальністю етносів, національними особливостями світосприйняття, традиціями, звичаями. Важливе місце у відображенні характерних рис світосприйняття посідає мовний фонд, що виявляється в особливій силі мовної компресії, суспільного досвіду.

Тільки опанувавши такі найважливіші ресурси мови й культури, учасники міжкультурної комунікації отримують змогу оперувати транскультурними концептами, зокрема *життя, смерть, доля, добро, зло, Бог*. Так, наприклад, концепт «щастя» в українській мові закодований, зокрема, у фразеологізмі *народитися під щасливою зіркою*, а в арабській – *народитися щасливим за велінням Аллаха*. Цікаво, що носії обох культур вкладають у цей концепт адекватну ідею про те, що саме народження людини визначає її долю, вдачу, благополуччя, тобто залежить від Божого призначення.

Особливості національно-культурної специфіки кожної мови переконливо свідчать про її своєрідність, багатство накопиченого досвіду та лінгвістичних традицій, зіставленості, єдності джерел культурно-національної інтерпретації, семантичної спільності. Класичним прикладом національно-культурного компонента фразеологізмів може бути російський вислів *ехать в Тулу со своим самоваром* в арабському варіанті *финики у Барсу не везуть*. Арабському вислову *диргам*

заробляється диргамом, як вважає Т. Задко, найбільше відповідає український *копійка копійку кличе* [3, с. 96].

Іноді розбіжності в національно-культурному компоненті ментальності такі значущі, що без опанування певних звичаїв та життєвого досвіду зрозуміти зміст фразеологізму дуже важко або зовсім неможливо. Так, у турецькій мові, якщо звертаються до людини, яка дуже поспішає, не маючи на те поважних причин, використовують фразу *Ти що, собачий послід до шкіряної майстерні несеш?* І це має своє коріння в найдавнішій традиції використовувати найсвіжіший собачий послід в обробці шкіряних виробів.

Подекуди етнокультурні уявлення про світ мають діаметрально протилежні значення. Так, фразеологізми *гадюка потайна* (укр.) – *змея подколодная* (рос.), *штабний пацюк* (укр.) – *штабная крыса* (рос.) зовсім незрозумілі для китайської аудиторії: якщо у слов'янській аудиторії вони викликають негативне ставлення до факту, зазначеного у фразеологізмі, то для китайської аудиторії і змія, і пацюк символізують життєву мудрість, досвід, надійність.

Міжкультурна комунікація в процесі навчання української або російської мови іноземних здобувачів вищої освіти водночас є навчанням мови як засобу пізнання культури і традицій нового для них етнокультурного та ментального середовища. Саме фразеологізми мають неабияку користь, оскільки є квінтесенцією мудрості, одвічного досвіду народу, своєрідним індикатором його ментальності.

Саме контрастивний опис лексичних, фразеологічних систем споріднених та різносистемних мов надає додаткову можливість окреслити потенційні форми інтерференції, що дає змогу визначити шляхи її подолання під час навчання іноземних здобувачів вищої освіти української або російської мови.

Висновки. Отже, відомості з контрактивної фразеології мають не лише лінгводидактичне значення для різних аспектів вивчення, навчання та оволодіння мовами, але й культурологічний зміст, що особливо важливо в процесі формування вторинної мовної особистості іноземних студентів. Розвинена мовна особистість – це завжди ідеал і водночас свідчення духовного добробуту й духовного здоров'я суспільства. Це особистість високої національної й лінгвістичної культури, особистість, яка здатна виявити себе, національний дух свого народу в гармонії з іншими національними культурами. Знайомство з культурою країни, де навчається здобувач вищої освіти, засвоюючи

скарби її фразеологічного фонду, порівнюючи особливості ментальностей, що передаються мовними одиницями рідної та іноземної мови, дозволяють швидше та повніше сформуванню необхідний рівень комунікативної компетенції в іноземних здобувачів вищої освіти. Формування вторинної мовної особистості в параметрах мови й культури – це сучасна лінгвометодична інтерпретація взаємодії мови й культури, що відображає нову

систему цінностей і дає змогу по-новому моделювати процес навчання іноземних здобувачів вищої освіти з позицій лінгвокультурології як парадигми наукового знання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в докладному аналізі національно маркованої фразеології, розгляд якої може бути застосований під час вивчення української або російської мови як іноземної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика : учебное пособие. Москва : Академия, 2004. 336 с.
2. Жигалкіна Ю.М. Вторинна мовна особистість у контексті міжкультурної комунікації. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2017. С. 36–39. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/2017/294-282-7.pdf> (дата звернення: 17.07.2021).
3. Задко Т.П. Переклад арабських фразеологізмів з національно-культурним компонентом. *Науковий журнал львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2018. № 3. С. 96–100. URL: http://philologyjournal.lviv.ua/archives/3_2018/21.pdf (дата звернення: 17.07.2021).
4. Садовой М., Бялик В. Фразеологічна картина світу vs. мовна картина світу в сучасній лінгвістиці. *Наукові записки*. 2019. Вип. 175. Серія: Філологічні науки. С. 112–115.
5. Соломаха А.В. Концепт «вторинна мовна особистість» в теорії та методиці навчання іноземних мов. *Вісник психології і педагогіки*. 2013. Випуск 13. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_13 (дата звернення: 16.07.2021).
6. Якобсон Р. Итоги IX Международного конгресса лингвистов. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1965. Вып. IV.
7. Ясин Али Мухаммед. Национально-культурное своеобразие лексико-фразеологических единиц в русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Днепропетровськ, 2014.